

Virginija Vasiliauskienė. Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a. Atributinės frazės. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 322 p. ISBN 978-609-411-009-2

1. Lietuvių kalbos žodžių tvarka turi daug inversijos galimybių, tad ji lyg ir ne tokia svarbi sintagminiams santykiams reikšti. Visgi žodžių tvarkos klausimai lietuvių kalbos istorinės sintaksės specialistams ir tipologams rūpi jau seniai. Iki šiol nuoseklių ir įvairiais aspektais paremtų tyrimų nedaug. Virginija Vasiliauskienė ėmėsi nuosekliai ištirti atributinės frazės duomenų tvarką, jos senąją būklę ir raidos kryptis. Autorė siekia atsakyti ir į kalbininkų seniai iškeltą klausimą, ar lietuvių kalbos žodžių tvarkos modeliai iš tikrųjų netipiški Baltijos jūros regiono, Europos ir pasaulio kalbų fone.

Virginijos Vasiliauskienės *Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a. Atributinės frazės* (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 322 psl.) yra pirmoji sisteminga lietuvių kalbos atributinių frazių žodžių tvarkos studija. Ji aprėpia didžiulį laikotarpį – nuo lietuvių rašomosios kalbos ištakų iki bendrinės kalbos susiformavimo. Tyrimui autorė pasirinko J. Bretkūno Biblijos (1579–1590) ir *Postilės* (1591), M. Daukšos *Postilės* (1599), K. Sirvydo *Punktų sakymų* (1629), M. Olševskio *Bromos atvertos ing viečnastj* (1753), K. Lukausko *Pamokslų* (1797), A. Tatarės (1851), M. Valančiaus (1864), P. Gomalevskio (1853) ir J. S. Dovydaičio (1861–1862) didaktinės prozos, A. Baranausko surinktų Rytų Lietuvos tarmių tekstų ir K. Brugmanno (1882) Garliavos apylinkėse užrašytų pasakų, „Aušros“ (1883–1886), „Varpo“ (1889–1906) ir „Tėvynės Sargo“ (1896–1904) žurnalų tekstų fragmentus. Tyrimo duomenų bazę sudaro net 46205 atributinės frazės.

2. Monografijoje tiriamos atributinės frazės su derinamuoju pažyminiu (būdvardžiu, skaitvardžiu, įvardžiu ir dalyviu), su nederinamuoju pažyminiu (daiktavardžio ir įvardžio genityvu) ir sudėtinės atributinės frazės. Pirmuose dviejuose skyriuose atributinės frazės analizuojamos chronologine tvarka: neverstiniuose ir verstiniuose XVI–XVII a. tekstuose, neverstiniuose XVIII a. tekstuose, XIX a. didaktinėje prozoje ir publicistikoje bei tarmių tekstuose. Atskirai aptariama skaitvardinio, įvardinio, būdvardinio, dalyvinio pažyminio vieta ir nekontaktinė derinamųjų pažyminių pozicija.

Autorė nustatė, kad nuosekliausia XVI–XIX a. tekstuose yra skaitvardinio pažyminio vieta. Ir originaliuose, ir verstiniuose šaltiniuose skaitvardžiams būdinga prepozicija. Ištyrusi retus inversijos atvejus (pvz., *Kas t'ai ira griekas pirmasis?* OB 165), V. Vasiliauskienė teigia, kad postpozicija vartota norint pabrėžti kiekybę (žr. 1.1.1., 1.2., 1.3.1, 1.4.).

Ir originaliuose, ir verstiniuose XVI–XVII a. tekstuose lietuvių kalbai būdinga laikoma įvardžių, būdvardžių ir dalyvinių pažyminių prepozicija. Įvardžių postpozicijos atvejus V. Vasiliauskienė sieja su sakinio ritminiu ir toniniu modeliu. Tokie atvejai gana dažni K. Sirvydo pamoksluose. Kai derinamasis pažyminys daiktavardžio atžvilgiu užima nekontaktinę poziciją, jis paprastai yra prepozicijoje (*Kiekwieno Christus Wieszpats musu nori turet klausitoio* SP 50₁₀₋₃₁). Tyrėja nuosekliai aptaria distancinės prepozicijos atvejus, atsižvelgdama ir į antrąją – indoeuropiečių kalbose kirčio atžvilgiu pabrėžiamą – vietą sakinyje (52–54 p.). Nektaktiniai derinamieji pažyminiai dažniausiai prepoziciškai vartoti ir vėlesniuose tekstuose.

XVIII a. neverstiniuose tekstuose taip pat dominuoja įvardžių prepozicija. Būdvardžio vieta nėra griežtai apibrėžta; postpozicija tyrime siejama su sakinių turiniu (krikščionišku), daryba (su priesaga *-iškas*) ir kontrasto kirčiu (101–103 p.). Panašūs ir dalyvių postpozicijos principai (103–108 p.). XVIII a. atributinių junginių žodžių tvarka buvusi laisva, tačiau dominuojantis modelis esantis prepozicinis.

XIX a. šaltiniuose įvardiniams, būdvardiniams ir dalyviniams pažyminiams būdinga prepozicija. Postpozicijoje jie įgauna kontrasto kirtį (126 p.).

3. Atributinės frazės su genityvu yra itin produktyvus lietuvių kalbos žodžių junginių tipas. V. Vasiliauskienės analizė parodė, kad XVI–XVII a. tekstuose atributinėje frazėje su nederinamuoju pažyminiu (genityvu) daiktavardžio genityvo vieta neapibrėžta. Itin dažnas

senųjų raštų junginys su daiktavardžiu *Dievas* rodo didelę pozicijos kaitos galimybę. Kai kurių sakralizuotų bažnytinių frazių su genityvu dėmenų tvarka galėjo būti pasiskolinta iš pirminių šaltinių: *motina Diwo* (lo. *Mater Dei*); *karaliste dangaus* (lo. *regnum caeli*) ir t. t. Visgi ir tokiose frazėse dėmenų tvarka neretai varijuoja. Autorės nuomone, postpozicijoje nederinamasis pažymynys įgauna didesnę informacinę krūvį (244 p.).

Įvardžio genityvo prepozicija yra neutrali, o postpozicijoje būdvardis intonacinį svorį perleidžia daiktavardžiui. Analizuodama verstinius tekstus, autorė nuodugniai patikrina originalų įtakos galimybę. Įvardžio postpoziciją galėjusios skatinti ir lotynų, ir lenkų kalbos, o ir rytinės Lietuvos tarmės (173 p.). Ištyrusi visų posesyvinių įvardžių vartoseną, V. Vasiliauskienė nustatė, kad postpoziciškai dažniausiai vartojamas *mano* kai kur ir *tavo*, o trečiojo asmens įvardžių pozicija varijuoja labiausiai (292 p.). Tyrimo medžiaga rodo, kad J. Bretkūno *Postilės* perikopėse ir daiktavardžio, ir įvardžio genityvų postpozicija gerokai dažnesnė negu pamoksluose. Autorė prieina išvadą, kad prepozicinė vartoseną galėjo būti skatinama vokiečių kalbos (181 p.).

4. Kalbėdama apie sudėtinės atributinės konstrukcijos žodžių tvarką, V. Vasiliauskienė pirmiausia atkreipia dėmesį į dabartinę lietuvių kalbą, kuriai būdingos didžiulės prepozicinių genityvų sancaupos prieš pažymimąjį daiktavardį. XVI–XIX a. kalboje tokių prepozicinių atributinių narių sancaupų daug mažiau, dėmenų tvarka laisvesnė. Atributiniai dėmenys gali išsidėstyti taip: 1) derinamasis dėmuo ir genityvas eina prieš pažymimąjį daiktavardį (*žimus Diwo sutverimas* SP 86₂₀₋₂₂), 2) derinamasis dėmuo eina prieš daiktavardį, o genityvas – po jo (*wisos bestios lauko* SP 286₇₋₁₀), 3) genityvas eina prieš daiktavardį, o derinamasis dėmuo – po jo (*io karoghima amszina* BrP 73₁₆₋₁₉), 4) derinamasis dėmuo ir genityvas eina po daiktavardžio (*delei paszadeghimo scho linksmo Diwo* BrB 88₁₄₋₁₆). Teigiama, kad derinamasis konstrukcijos dėmuo turi stiprų polinkį eiti prieš pažymimąjį žodį, o genityvo vieta yra silpniau apibrėžta. XVIII a. tekstuose V. Vasiliauskienė pastebi tendenciją derinamąjį pažyminį dažniau vartoti prieš pažymimąjį žodį, o nederinamąjį – po jo. Taip pat dažnesne tampa derinamojo pažyminio ir genityvo pozicija po pažymimojo žodžio. Žodžių tvarka trinarėje konstrukcijoje tampa artima slavų kalbų modeliui (253 p.). O nuo XIX a. įsigali modelis, kai priklausomieji dėmenys eina prieš daiktavardį. Ištyrusi XVI–XIX a. sudėtinės atributinės konstrukcijos žodžių tvarką V. Vasiliauskienė nustatė, kad ir joje pažyminiai buvo dažnai išdėstomi remiantis komunikacine svarba, prieš pažymimąjį daiktavardį atkeliant „lengvesnius“, o po jo nukeliant „sunkesnius“ dėmenis (245–282 p.).

5. Pagrindinėse darbo dalyse šaltinius nagrinėjusi chronologine tvarka, baigiamųjų pastabų skyriuje autorė sumaniai pakreipia požiūrio kryptį ir pateikia atskirų kalbos dalių žodžių tvarkos atributinėse frazėse aprašus. Šie sisteminiai aprašai labai naudingi skaitytojui. Ištyrusi pasirinktus XVI–XIX a. tekstus, Virginija Vasiliauskienė daro svarią išvadą, kad žodžių tvarka atributinėse frazėse „pirmiausia priklausė nuo komunikacinių ir pragmatinių faktorių, sakinio ritminių ir toninių principų, o ne nuo gramatinių ryšių struktūros ar semantikos“ (283 p.). Dabartinės lietuvių kalbos atributinių frazių žodžių tvarkos modeliai nuo komunikacinių ar ritminių faktorių nepriklausą mažai. Jie pakeisti struktūrinio pobūdžio modeliais. Atlikusi didelį ir nuoseklų tyrimą, darbo autorė nustatė, kad genityvo prepozicijos įsitvirtinimas vėlesnėje lietuvių kalbos raidoje prieštarauja J. Greenbergo, W. Lehmanno ir kitų autorių teiginiui, jog kalbos, vartojančios prielinksnius, linkusios genityvą nukelti po pažymimojo žodžio – „turėdamos SVO ir GenN modelių derinį, dabartinės baltų ir finų kalbos sudaro arealinio pobūdžio telkinį centriniame Baltijos jūros regione ir yra vienintelės tokios Europoje“ (291 p.).

6. Analizuodama XVI–XIX a. lietuvių kalbos tekstus, autorė dirbo su labai skirtingų rūšių šaltiniais – originaliais, kompiliaciniais, verstiniais, rašomosios kalbos ir tarmių tekstais.

Šis tyrimas pareikalavo ne vien istorinės sintaksės žinių, bet ir stilistikos, tekstologijos bei retorikos dalykų išmanymo. Itin imponuoja kriterijų skalė atributinės frazės dėmenų tvarkos priežastims nustatyti. Atsižvelgiama į teksto rūšį, kontekstą, turinį, ritminį ir toninį sakinio modelį, informacinį krūvį, sakinio dalių darybą – aprėpti morfologijos, retorikos, pragmatikos aspektai. V. Vasiliauskienė atkreipia dėmesį ir į to paties kalbos varianto autorių stiliaus ypatumus, pabrėžia net ir žmogaus faktoriaus svarbą. Darbe atsižvelgiama į prūsiškojo ir rytinio raštų kalbos variantų skirtybes ir pabrėžiama galima autorių tarmės įtaka (1.1.1., 1.2.4. ir t.t.). Visgi analizuojant senuosius lietuvių kalbos tekstus teritorinis kalbos reiškinių skyrimas galėtų būti ryškesnis.

Dauguma tyrimo šaltinių ištraukų pasirinktos atsitiktine tvarka. Iš XVI a. verstinių tekstų autorė tyrė ištraukas iš J. Bretkūno Biblijos Senojo Testamento knygų (Rutos knygos, Teisėjų knygos ir Kunigų knygos). Tačiau J. Bretkūno verstame Naujojo Testamento rankraštyje yra nemažai žodžių tvarkos keitimų, atliktų redaguojant tekstą: dažnai pakeista nederinamojo daiktavardžio ir įvardžio genityvo vieta atributinėse frazėse. Šių fragmentų analizė neabejotinai galėtų prasmingai papildyti tyrimą.

Visą tyrimo medžiagą autorė surinko rankiniu būdu. Lietuvių kalbos institute pradėta kurti Senųjų raštų duomenų bazė, todėl jau randasi galimybė papildyti medžiagą ir patikslinti statistinius duomenis.

7. Knygoje pirmiausia nuosekliai ieškoma vidinės žodžių tvarkos struktūros ir logikos, nedaroma skubotų išvadų apie svetimų kalbų poveikį. Tyrimas gausiai iliustruotas pavyzdžiais, parašytas išraiškinga kalba. Virginijos Vasiliauskienės *Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a. Atributinės frazės* yra solidi studija, atsakanti į daugelį seniai iškeltų lietuvių kalbos žodžių tvarkos klausimų.

Eglė Bukantytė
Gauta 2010 m. spalio 11 d.

Friedrich–Alexander–Universität Erlangen–Nürnberg
Institut für Vergleichende Indogermanische Sprachwissenschaft
Kochstr. 4/16
D-91054 Erlangen
egle_bukantyte@yahoo.de